

Kiss Endre József

EGY REFORMÁTORI ÉLETMŰ A PATAKI NAGYKÖNYVTÁRBAN ŐRZÖTT MŰVEINEK TÜKRÉBEN

500 éve született Szegedi Kis István. (Szeged 1505 - Ráckeve 1572) A nevét - a kor szokása szerint - szülőhelyéről kapta. Itt Szegeden, majd Lippán, Gyulán tanult, ferences iskolákban.[1] Külországi egyetemjárása mellett és után Tasnádon, Gyulán, Cegléden, Temesváron, Mezőtúron, Békésen, Tolnán, Laskón, Kálmáncsán, Ráckevén volt tanító, rektor, lelkipásztor, püspök.

Luther és Melanchton tanítványának indul, de - talán Kálmáncsehi Sánta Márton hatására - Kálvin, de még inkább Bullinger Henrik helvét hitvallású tanítványaként állapodik meg, s ő indítja el a később *magyar Kálvinnak*" nevezett Méliusz Juhász Pétert is ezen az úton. Képzettségét - mondhatjuk - a legjobb hazai és külföldi iskolákban alapozta meg. A hite mellé ragasztott tudományának teljesebb továbbadásában egyedül a - török világot nyögő, felekezeti háborúsággal teljes - kor mostoha körülményei akadályozták.

Életének négy periódusában, négy alkalommal űzték el szolgálati helyéről, verték félholtra, fosztották ki, vetették fogságba. A legfájdalmasabb ezek között talán mégis az volt, amikor a csanádi püspök zsoldosai a 200 kötetet meghaladó könyvtárát - a maga korában kivételes és nagy áldozatok árán szerzett gyűjteményét - elvették. A legjelentősebb pedig a török fogsága, amikor megkorbácsolva, bilincsben prédikálhatott a Szolnokon köréje gyülekező híveknek. A török rabtartó ezt azért engedi, hogy minél magasabb váltságdíjat kérhessen érte, de a gondviselés arra használja föl, hogy a kialakuló protestáns egyházszervezet országosan megerősödjön az ő kiszabadítására irányuló erőfeszítésben, összefogásban.

Neki, aki miatt János Zsigmond is közbenjárt, arany kelyhet küldve fogva tartójának, hogy szabadon engedje, s akit rókaprémés felöltővel és a temesvári iskola igazgatóságával kínált meg gróf Petrovics Péter temesi kormányzó, akinek barátja Horváth Márk szigetvári kapitány, s aki nyugatról hazatérve azonnal a legmagasabb egyházi méltóságba emelkedhetett volna, s aki máris egy ország rokonszenvének kivívásával dicsekedhetett, - neki mégis a hányattatásának hitben hordozott tapasztalatát kell feldolgoznia és megfogalmaznia:

„Így szokott Isten cselekedni,

A kiket szeret megverni,

Hogy senki magában ne merészljén bízni,

Akar mindenektől hivattatni

Mert ő szokta a' híveket megszabadítani. "[2]

Azt, hogy nem tört meg a viszontagságok között, nemcsak életútja mutatja, hanem személyes vallomása is mondja:

„Példát vehet minden én rólam

Ki valék nyomorúságban,

Istenhez kiálték az én nyavalyámban,

Meghallgata engem imádságomban,

Mert jelen lőn Isten az én fogságomban. "[3]

A hite mellett meghatározó vonásnak látjuk a hazaszeretetét, persze nem 19-20., hanem 16. századi értelemben. Kortársaival nemcsak saját nyomorúságának tanulságait dolgozták fel hitükben, hanem kiáltottak a szenvedő magyarságért. Nemzeti műfajjá tették a jeremiádot [4] melyekben nem szépítik az ország helyzetét, de keresik a kiutat és meg is találják Isten vigasztalásában:

„Gyakran az Istennek noha szavát hallgatjuk,

Megmaradásunkat ingyen sem remélhetjük,

Mert mind veszten veszni szegény országunkat

Szemeinkkel jól látjuk.

.....

Az kegyetlen nemzet lám el akar fogyatni,

Ily sebes haragját azért kezdi mutatni:

Ideje léssen már néked is, Úristen,

Mirajtunk könnyörülni.

.....

Szabadulásunkat, Uram, csak azért kérjük,

Hogy tisztességedet szidalomtul óhassuk,

Mi es jóvoltában te istenségednek

Hogy kétségbe ne essünk.

.....

Kegyelmes az Isten, nem ver örökké minket,

Egy szempillantásig hagyott most csak el minket,

De örökké való irgalmasságából

Ismég felemel minket. "[5]

A családját illetően tudjuk, hogy Szegedi Kis István későn nősült. Orsolya nevű feleségét és gyermekét hamar elvesztette. Tolnán elődjének Bereményi Jánosnak az özvegyét, Erzsébetet vette nőül két gyermekével, aki még 12 gyermeknek ad életet. Őt is elveszítve ismét egy Orsolya nevezetű özvegyasszonyt vett el, akitől gyermekei születtek. De az utolsónak - Zsuzsannának - a megszületését 67 évesen már ő nem érte meg. István nevű fia a nyomdokaiba lépett, de az utolsó tudósítás külföldi tanulmányútjáról szól: azután nem hallunk róla többet.

A magyar tehetség leginkább másutt, legtöbbször nyugaton kamatoztatja talentumait, s rendszerint akkor tér haza, amikor már világszerte ismerik. Szegedi nyugaton kiadott művei – szerencsénkre - eljutottak a magyar könyvtárakba, s közöttük Sárospatakra.

Milyen életművet hagyott maga után az első magyar reformátori nemzedék legtudósabbnak mondott alakja? A pataki Nagykönyvtár könyvein keresztül az alábbiakba tekinthetünk bele:

„A pápista tanok összegzése” (Bázel, 1585) [6] azért summázza a római katolikus tanításokat, hogy egyúttal - híres tudósokra hivatkozva - erőteljes cáfolatban részesítse azokat. Könyvtárunkban a 2. és 3. kiadás (Bázel, 1588., 1593.) található meg, mindannyiszor fő művének, „Loci communes”-ének colligatumaként.

„Az evangéliumi hit vizsgáló táblája”[7]

a zsoltárok, evangéliumok, páli levelek és a Jelenések bibliai könyveihez ad rendszerbe foglalt, magyarázó vázlatokat. Aki egyszer megtanult eligazodni a táblázataik között, annak több kötetnyi igehirdetési vázlat és tematikus tanítás áll a rendelkezésére, amit akár szószékre, katedrára is magával vihet.

Ezt a munkáját baranyai püspökként kezdte elkészíteni Laskón és Kálmáncsán - a

következő szolgálati helyén - fejezte be. Életének ebben a szakaszában maga is haszonnal forgathatta „Tabuláit”, mivel a falvak népe mellett - a szigetvári kapitány barátjaként - nem egyszer prédikált a régió nemesi gyülekezete előtt is.

Az 5 kiadást megért mű első kiadása, s azon kívül még kettő, összesen 4 példányban van meg a Nagykönyvtár állományában.

„*Igaz hitvallás az igaz Istenről*”^[8] - címmel a szentháromság-tagadók ellen hadakozik. Béza Tódor - Kálvin közeli munkatársa és utóda - személyesen szólította fel

Szegedit az antitrinitárizmus elleni küzdelemre. Ezzel a munkájával engedelmeskedett a felszólításnak: - sorra vette valamennyi ide sorolható eretnokséget, hogy kritikájával megsemmisítse őket. A tucatnyi tévtanító között a szentháromság-tagadók vezéralakja Dávid Ferenc is célponttá vált, akit „varga” (= sutor) - elnevezéssel - mint az „ördög cipészét” említ.

Az első kiadása mellett (Bázel, 1588.), további három áll rendelkezésünkre a Nagykönyvtárban. (1593, 1599, 1608.)

„*A római pápák tüköre*”^[9] (Bázel, 1584.)⁹ c. művének 5 kiadását ismerjük. 1586-ban németre is lefordították. Nálunk az 1592-ben zsebkönyv formátumban 220 oldalon megjelentetett 3. kiadás van meg.

Előfordult, hogy nyomda és kiadó feltüntetése nélkül forgalmazták, mert a Szentszék a tiltott könyvek listájára helyezte. A népszerű munkát sokan forgatták, kiadásról-kiadásra kibővítették: a 4. már duplája lapszámban az 1. kiadásnak - ahogy azt Bucsay Mihály egyháztörténész megállapította.^[10]

A kéziratot Szegedi hasonló nevű, igen tehetségesnek mondott fia - ifj. Szegedi Kis István - vitte magával peregrinációja során. Az első, bázeli kiadását feltehetően egy ráckevei polgár - Kádas János - támogatta, s a szerző halála után 12 évvel jelenhetett meg.

Többek között bemutatja ez a kis könyv a pápák életrajzán keresztül azokat az emberi gyarlóságokat, erkölcstelenségeket, melyek sohasem váltak dicsőségére a keresztyén világnak. „*Kétségkívül tudós tájékozottsággal emeli ki a történelemből és az irodalomból a pápaság rovására felhasználható adatokat és szövegeket, s éllel szól némely pápai dogmákról*” - mondja róla az irodalomtörténész.^[11]

Megjegyezzük, hogy a reformátorok nem kívántak sem kiszakadni az egyházból, sem új egyházat alapítani, hanem egyszerűen megjavítani a régit. Amikor azonban, mint eretnekeket kiátkozta a római katolikus egyház a szent életű, evangéliumi hitű reformátorokat, a követőikkel együtt, nem volt más választásuk: attól fogva az egyház és a hagyományos

papság bibliai alapokról történő kritikája megkerülhetetlen volt a számukra.

„*Igaz bizonyosság a Szentháromsájról*”[12] - címet viseli az a munkája, melyet az 1560-as években küldött el Bézának, tanítványával, Skaricza Mátéval. Béza 1573-ban adta ki a saját előszavával. Ebből megtudjuk, hogy Méliusz Juhász Péter könyvének kinyomtatása volt nála napirenden, de az egyetlen nyomdász, aki Méliusz kézírását ki tudta betűzni, elment a minden élők útján, azért a kéziratát továbbadták, s Béza úgy döntött, hogy a magyarországi kérdésekre Szegedi könyvével adja meg a választ. Személyes, baráti hangú levelet fogalmazott Szegedihez, nem tudván, hogy a szerző egy évvel korábban elhalálozott, akit ő „*kegyességben és képzettségben kiváló férfiúnak*”, „*tiszteletes testvérnek és szolgatársnak*” címzett. Gyönyörűséggel olvasta írását - mint megjegyzi - amin nem csodálkozhatunk, hiszen a szerző jelentős mértékben Béza műveire támaszkodott, mások mellett. Könyvét a legkiválóbb antitrinitárius vitairatnak tartják, mely amellet, hogy egy európai fórumot teremtő magyar hídfő, arra is enged következtetni, hogy mikor és milyen mértékben terjedt az antitrinitárizmus a Dunamelléken Szegedi idejében - ahogy azt Nagy Barna pataki teológiai tanár tanulmányában összegzi.[13]

Szegedi fő műve: „*f4z Istenről való igaz tanítás közhelyei*” (Bázel, 1585.)[14] A műfaját Melanchton Fülöp teremti meg „*Loci communes*”-ével (1521), s az ő példáját számos tanítványa követi a protestáns Európában. Szegedi is tanított Melanchton munkája alapján, amíg tovább nem lépett a hitvallás terén - az 1550-es évek elején - a svájci német reformáció hitágazata felé. Az ő munkája tehát már helvét irányú, nemzedékében a magyar reformáció legjelentősebb szellemi alkotása.

„*Őszinte teológia*” - ahogy a címe mondja, s ezt az előszóban Grynaeus Jakab János bázeli, majd heidelbergi tanár azzal magyarázza, hogy tisztán bibliai kútfőkön alapuló dogmatikai és erkölcsi tanításokat tartalmaz. A Lajos bajor herceg Frigyes nevű fiához szóló ajánlás nyomán feltételezhetjük, hogy az 1588-as második kiadás megjelentetését a pfalzi választófejedelem támogatta.

Művét Kálmáncsán kezdi írni 1561 előtt és Ráckeven fejezi be 1564-ig. 5 ismert kiadásából 3 található meg a Nagykönyvtárban, összesen 4 példányban.

Végül a - *Questiones de verbis coenae Domini* (1584.)- egy zürichi tudóséval egy kötetben megjelentetett írása az úrvacsoráról.

Mindazonáltal azt mondhatjuk, hogy a legtudósabb magyarreformátor munkássága - ide értve énekszerző tevékenységét - kutatható a Nagykönyvtárunkban, ahol művei 17 példányban 7 kötetben, colligatumokban lelhetők fel.

Szegedi Kis Istvánt „*Isten ügyének engedelmes munkása*”, „*Krisztus valódi szolgája*”, „*az apostoli egyház méltó fia*” - prédikátumokkal illetik életrajzírói.[15] Tudós

tiszteletesként ott áll a hitvallóink sorában, de mindenkit megelőzve halad a humanista képzés útján. Irodalmi munkásságával - igaz, hogy csupán posztumusz - de európai hírnévre tesz szert: Svájcban, Angliában, Németországon keresztül halála után is tanítja a protestáns Európát.

Bucsay Mihály szerint munkássága felöleli kora lelkipásztor-képzésének teljes anyagát.[16] Tömören fogalmaz, határozottan szerkeszt. Ahogy a maga életét alárendelte Isten akaratának, úgy a stílusát is alárendelte a nemes célnak: semmi feleslegeset nem hagyott szövegeiben. Sajátos táblázataival és összegzéseivel - melyek kivétel nélkül minden művére jellemzőek - gondolkodni és gondolkodtatni tanított, s a nyugati sikerét részben ennek a lényeglátásának, rendszere áttekinthetőségének köszönhetette.

Általa ismerhette meg a magyarság a kor legjelesebb, helvét irányú hitvallóit és gondolkodóit. Szegedi közvetítette mondanivalójukat műveiben, mert széles látókörének köszönhetően az egész szellemi horizonton tájékozódott. Ahogy saját magát, úgy a külföldi szerzőket is az Isten ügyének szolgálatába állította, s azon a „harctéren”, amin ő „hadakozott”, sikereket ért el minden műfajban.

Nagy tudása sok adatot, széles választékot kínált, hallgatóknak, híveknek egyaránt, s következésképpen, ahol ő munkálkodott, ott pluralizmusával elejét vette a felekezeti ellentétek elmélyülésének.

Személyében nemcsak az egyház és teológiatörténet, hanem a magyar művelődéstörténet kiemelkedő alakjára emlékezünk, akit - feltételezzük - minden más országban sokkal nagyobb megbecsülés övezne.

Kívánsága szerint, jeltelen sírba temették, amikor meghalt, mint Kálvin Jánost.

Viszont a Reformáció genfi emlékművének építésekor Bocskai fejedelem mellé az ő szobrának állítását javasolták a magyar reformátusok. Erre ugyan nem került sor, de az utókornak egyébként is a hazájában, egyházában kell mindennek előtt emléket állítani a tudós reformátornak az életműve sokoldalú feldolgozásával, vagy akár azzal, hogy az istentiszteleten a máig használatos, prédikáció előtti énekével fohászkodva hívjuk segítségül Isten Szentlelkét:

*„Jövel Szentlélek Isten !
Tarts meg minket Igédben,
Ne légyünk setétségben,
Maradjunk igaz hitben.
Szenteld meg mi szívünket,
Világosíts elménket,
Hogy érthessük Igédet,
Mi édes Mesterünket.
Adj isteni félelmet,
És bizonyos értelmet,*

*Igéddel taníts minket,
Gerjeszd fel mi szíviünket.
Vigasztald meg elménket,
Mindenben segíts minket,
Öregbítsed hitűnket,
Távoztassad bűniünket;
Hogy Téged az Atyával,
És az ő szent Fiával,
Dicsérhessünk mindnyájan
A fényes mennyországban. " [17]*

[1] Csohány János: Szegedi Kis István a tudós magyar reformátor. = Református Egyház 1985. szept.. 197-201. p.

[2] Szegedi Istvánnak a török rabságából kiszabadulásáért való hálaadása. In: Szilády Áron: Régi magyar költők tára V. Bp.1896.1545 - 1559. 7.p.

[3] Szilády A. id. m. Uo.

[4] Féja Géza: Régi arcképek.

[5] Szegedi : A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásáról. Szilády Á id. m. 8-14.p. A törököt támogató 1566--os tatár betörés rémtettei nyomán fogant jeremiád.

[6] Doctrinae Papisticae, ex variis doctribus scholasticus excerpta, al. in tabulas per certum ordinem digesta: cuius cognitio propter doctrinae verac antithesim, pietatis studiosis utilis, ac necessaria est. Basileae, per Conrad. Valdkirchum ad Lecythum Perneam. MDXIIC./1588./

[7] Tabvlae Analyticae, Qvibus Exemplar Illud Sanorum Sermonvm De Fide, Charitate, et Patientia, quod olim Prophetar, Evangelistar, Apostoli literis memoriaequae mandauerunt, fideliter declaratur. Avctore Stephano Szegedino Pannonio, De Operis huius, nunquam antea editi, ratione et vlu longe maximo, ad ampliss. Senatvm Schaphvsianum Epistola dedicatoria. Authores tam veteris pagella continet.

[8] Confessio verae fidei de uno vero Deo Patre, Filio et Spiritu Sancto Libris duobus comprehensa et perpetuis Tabulis illustrata. / Címszalag: Confessio de Trinitate / In:

Theologiae sincerae Loci Communes...Basileae Per

Conrad Waldkirchivm, fuis et Episcopianorum sumptibus, MDXCIII./1593/ 507-665 p.
Kolofón: Basileae, per Conradum Waldkirch anno salutis humanae MDXCIX. /1599./

[9] Specvlvm Pontificvm Romanorvm. In Qvo Imperivm, Decreta, Vita, Prodigia, Interitvs, Elogia, accurate proponuntur. Cvm Iucundis de Traditionibus Pontificiis Quaestionibus. Per Stephanvm Szegedinvm Pannonivm. Omnia nunc hac Tertia Editione ex Balei actis Pontificiis et variis Scriptis restituta, illustrata, digesta, et Epigrammatis acutis et argutis Dialogis locupletata a Christanno Favonio Ilinga. Anno MDXCII. /1592/

[10] Bucsay Mihály: Szegedi Kis István Speculuma. In: Studia et Acta III. Tanulmányok és szövegek a Magyarországi Református Egyház XVI. századi történetéből. Bp. 1973. 107-174. p.

[11] Horváth János: A Reformáció jegyében. Bp. 1957. 270.p.

[12] Assertio Vera De Trinitate, Contra quorundam deliramenta quae ex Serueti aliorumque phanaticorum hominum opinionibus nunc primum in quibusdam Hungariae partibus exorta ac publicata sunt. Stephano Szegedin authore. Genevae, Ex officina Eustachij Vignon. MDLXXIII. /1573./

[13] Nagy Barna: Mikor jelent meg az antitrinitarizmus a Dunamelléken? = Református Egyház 1967. 12-15. p.

[14] Theologiae Sincerae Loci Communes De Deo Et Homine cum Confessione de Trinitate, Perpetuis Tabulis explicati et Scholasticorum dogmatis illustrati Per Stephanvm Szegedinvm Pannonivm. Praemissa est Palingenesia, saepe a Christo Iesu in Ecclesia Dei repetita. Cum Indicibus Rerum et Verborum, Locorumquae Sacrae Scripturae explicatorum, locupletissimis et Vita Auctoris. Basileae Per Conrad. Valdkirchvm ad Lacythum Perneam. MDXIIC. /1588. /

[15] Földváry László: Szegedi Kis István élete s a Tisza-Duna mellékeinek reformációja. Bp. 1984. 184.p.

[16] Bucsay Mihály : A legtudósabb magyar reformátor: Szegedi Kis István. = Theologiai Szemle 1972. 375-376.p.

[17] Szegedi Kis István: A Szentlélek segítségül hívására való dicséret. A prédikáció előtt. (A napjainkban is használatos református énekeskönyv 368. sz. éneke.)